

**KELÂMİN İŞLEVSELLİĞİ VE GÜNÜMÜZ
KELÂM PROBLEMLERİ**

(SEMPOZYUM)

(BİLDİRİLER-TARTIŞMALAR)

(24-25 Eylül 1999)

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yayına Hazırlayanlar:

A.Bülent ÜNAL - A. Bülent BALOĞLU

İZMİR – 2000

İTİKADİ İSLAM MEZHEPLERİ VE İNTERNET ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Yard.Doç.Dr.A.Bülent ÜNAL¹

İnterneti, işitsel ve görsel iletişimin farklı bir medyayı teşkil eden sentezi olarak tarif edebiliriz. İnternet sonrasında, insanlık yazının icadından sonraki yeni bir dönemin açılışına şahit olmuştur.

İslâm dünyasının genelinde bilgisayarın ve internetin hayata girişi çok düşük düzeydedir. Buna rağmen, yeni iletişim teknolojileri, Müslümanın çevresini ve anlayışlarını etkilemekte, hatta değiştirmektedir. Zira bu teknoloji, Müslümanların sadece birbirleriyle iletişim kurmalarını sağlamakla kalmamakta aynı zamanda çevrelerini ve dış dünyayı algılama ve düşünme tarzlarını da şekillendirmektedir. Bu iki yönlü iletişim imkânının tartışmasız ve apaçık yararı, İslam dünyasının hiçbir sınırlama ile karşılaşmaksızın birbirleriyle bilgi ve tecrübe alışverişinde bulunabilmesi imkânıdır. Bu imkânın hakkıyla değerlendirilmesi sonucu belki yakın gelecekte yeni bir *siber-İslâm toplumunun* zuhuru beklenebilir. Bir başka deyişle, farklı kültürlere mensup, farklı görüş düşünüş ve mezhebe mensup Müslümanlar daha önceden kendilerine ulaşmamış veya yanlış tarzda ulaşmış bulunan bilgilerin doğrusuna ulaşabilecekler ve her grup kendi söylemini açıkça, bir tahdit ile karşılaşmadan izhar edebileceğinden mezhepler daha iyi anlaşılabilme imkânı bulacak, fikri ayrılık noktalarından bir kısmı veya tamamı yerini müşterek bir anlayışa terk edebilecektir. İnternet sayesinde uzun vadede de olsa mezheplerin farklılıklarının tamamen ortadan kalkması beklenemez. Ancak bu yeni medya imkanının dünyayı küçültmesinden yola çıkarak, internet sonrasında bazı fırkaların diğerlerine eski düşmanca yaklaşımlarının kalmayacağı düşünülebilir. İnternetin sağlayacağı ticari iletişimi dahi göz önünde bulundursak İslam ülkelerindeki ticari

---

¹ Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

kuruluşların birbirleriyle bu bağlamdaki irtibatı bile pek çok şeyi değiştirmek imkânı taşımaktadır.

İnternet gelirken, pek çok endişeyi de beraberinde getirmiştir. Bu endişe, böyle bir medyanın bazı temel sosyal kurumlara, eğitsel ve sosyo-politik müesseseye alternatif teşkil ederek meydan okuyacağı korkusuydu. Bu endişe- korku karışımı duygu, tarihsel olarak her yeni çıkan iletişim aracının icadında da defalarca görülmüştür. Yazının, matbaanın film ve radyonun televizyon ve telefonun icadı, insâni hayat tarzlarında yeni düzenlemeler getirmiş ve dönemler açmıştır. Hayata giren her yeni icadın ön-kabullerimizi ve düşünce tarzlarımızı değiştirdiğini varsayarsak, bu değişimin kısmen mevcut kültürümüzün ve değerlerimizin doğasında da bazı değişikliklere yol açabileceğini düşünebiliriz. Bu değişiklik çift yönlü de olabilmektedir. Mevcut kültürün, teknolojinin kullanılmasında ve benimsenmesinde, teknolojiye olan bazı katkılarını da görmezlikten gelemeyiz. İslâmın evrensel değerlerini doğru şekilde dünyaya yayma ve tanıtmaya hususunda İslâm dünyasının siber-uzayı kullanması bu bağlamda teknolojinin en ideal ve anlamlı kullanımı olacaktır. İyilik ve kötülüğün her ortamda olduğu gibi internette de bir şekilde tezâhür edeceği göz önünde bulundurulursa, insanın çabası iyiyi üstün getirmeye yönlendirildiğinde, bu ikisi arasındaki farkın, yine internette de tezahür edeceği beklenebilir. Müslümanlar yakın zamana kadar medyayı kullanmada geri kalmışlar, bu sebepten diğerlerinin ürettikleri kitle kültürünü tüketmek durumunda olmuşlardır. Ancak bu geri kalmışlığı bertaraf edebilecek çıkışı sağlayabilecek yeni bir medya karşımızdadır. İslâm kültür ve medeniyetinin yakından aşına olduğu ve edebiyat fen, hukuk, felsefe ve dinî ilimlerde fevkalâde eserler verdiği yazıya dayalı, metin temelli medya, işitsel ve görsel desteklerle yazılı materyalin önemini tekrar ön plana çıkarmıştır. Günümüzde internetin mahiyeti veya sağlayacağı yararlar konusunda müslümanlar arasında belli bir görüş birliği elde edilememiş olsa bile, muhtelif İslam ülkelerinden bir çok kişi veya cemaatin bu iletişim aracından istifade ettikleri görülmektedir.

İtikadi İslam Mezheplerinin internetteki faaliyetlerine geçmeden önce, İnternet'e İslam ile ilgili bilgi girişinin yapıldığı ortamları şu şekilde tasnif etmemiz mümkündür.²

² Bu konuda geniş bilgi için bkz. A.Bülent Ünal, "İlahiyat ve Bilgisayar", <http://www.geocities.com/baja/dunes/2909>; Abderrahmane Azzi, "Islam in Cyberspace: Muslim Presence on the internet", Islamic Studies, 38:1, 103 vd. (1999).

Bağımsız Kültürel Bilgi Ağları:

DUNYA. Cyber Muslim Information Collective³ Dünya Bookstore'un sunduğu İslam ile ilgili zengin bir bilgi kaynağı olmak durumundadır.

Müslüman bilim adamları, matematikçi ve astronomların hazırladıkları siteler.⁴

Muslim Students Association in America⁵

Al-Muhaddith Project⁶ Kur'an, Hadis, fıkıh, Ahlak, Akaid, Lugat ve Usul'e dair yüzlerce eseri dijitalize ederek ücretsiz dünya internet kullanıcılarına sunma projesi. *Hyper Quran Project* adlı bir başka projeyi de destekleyen bu büyük proje oldukça yüksek bir hızda temel İslami kaynakları internet ortamına yerleştirmektedir.⁷

*International Institute of Islâmic Thought*⁸ : bu kuruluş "bilginin İslamileştirilmesi" projesi çerçevesinde başta Amerika olmak üzere yedi merkezde⁹ ve internette faaliyet göstermektedir. Kur'an mealleri yanında (American Journal of Social Sciences ve İslamiyyat el-Maarife) iki dergi ve diğer yayınlarını sergilemektedirler.

Hükümet kuruluşları; milli kütüphaneler yanında üniversiteler ve diğer eğitim kuruluşlarının hazırladığı web siteleri. Fakültemizin tarafımdan hazırlanmakta olan web sitesini buna örnek vermek mümkündür. Ayrıca şunu da gururla belirtmek gereklidir ki, İslâm ülkeleri arasında internette en aktif üniversiteler, hali hazırda Türkiye, Pakistan ve Malezya¹⁰ üniversiteleridir.

³ <http://www.uoknor.edu/cybermuslim/>

⁴ <http://users.erols.com/zenithco/#biosc>

⁵ <http://www.msanews.mynet.net>

⁶ <http://www.muhammadith.com>

⁷ Bunlar arasında Lisanu'l-Arab, Kamusu'l-Muhit, Keşfu'z-zunun, kütüb-i tis'a, ve pek çok hadis kaynağı, Kurtubi ve Taberi Tefsirleri, Mecma'u'l-emsal, Rağib'in Müfredat'ını ve daha pek çoğunu zikretmek mümkündür. Neredeyse her gün update edilen ve bir yenisi eklenen kaynakların girişi büyük bir ekip tarafından gerçekleştirilmektedir. Burası tam anlamıyla bedava kitap dağıtan ve kitapları eksilmeyen bir sanal kütüphanedir.

⁸ <http://www.jaring.my/iiit/>

⁹ İngiltere, Mısır, Fas, Hindistan, Bangladeş, Malezya'da merkezleri vardır.

¹⁰ <http://www.iiu.edu.my/>

Münferit Şahısların özel siteleri: daha ziyade bilim adamları ya da insanlara bir mesaj vermek isteyen bağımsız şahısların kendi imkanlarıyla oluşturdukları sitelerdir. Bunlara bazı meslektaşlarıma ve kendime ait web sayfaları¹¹ ile *Yusuf el-Kardavi'nin*, sitesini¹² örnek vermek mümkündür. Kendi fetvaları ve eserlerini yayınladığı bu site ziyaret edilmeye değer mahiyettedir. *Ahmed Hulusi'nin sitesi* de tüm eserlerini ücretsiz olarak okuyucularına sunduğu bir özel sitedir.¹³ İnternette kuruluşlardan bağımsız olarak hazırlanan bu çeşit siteler her gün çığ gibi artmaktadır. İlahiyat Fakültelerindeki hocalarımızın, meslektaşlarımızın hatta öğrencilerimizin dahi birer şahsi *homepage'inin* olması zamanı kanaatimce gelmiştir ve geçmektedir.

Müslüman azınlıkların siteleri; ki bunlar buldukları ülkelerde müslümanların ya da kendi mezhep mensuplarının mevcudiyetini dünyaya ilan etme gayretiyle açılan sitelerdir. Muhtevaları itibariyle de bazen zengin olabilen bu siteler çoğunlukla yalnızca bazı linkleri vermeden öteye gidememektedirler.

Batı dünyasında, İngiltere, Amerika ve çeşitli merkezlerde kurulmuş bulunan İslâmi Merkezlerin siteleri.

Ülkemizde internetin büyük bir hızla yaygınlık kazanmaya başlaması üzerine son bir iki yılda farklı cemaatlerin fikriyatını aksettirdiği anlaşılan bazı Türkçe siteler zuhur etmeye başlamıştır. Yeni teşekkül eden bazı cemaatlerin varlıklarını daha seslice ilan sadedinde internette varlık göstermektedirler. Tv kanalı kapatılan ve faaliyetleri çeşitli çevrelerce kınanan İskender Evrenesoğlu'nun sitesi, internette Tv yayınına, cemaatiyle olan irtibatına ve faaliyetlerine devam etmektedir.¹⁴

Çok zengin bir muhteva ile göz dolduran, pek çok link, yayın, dergi, gazete radyo ve TV kanallarının bulunduğu "*Miço'nun İslami Sitesi*"ni de burada zikretmeden geçemeyeceğim.¹⁵

İnternete yapılan bütün bu girişlere *İslâmi İnternet* adını vermemiz bir ölçüye kadar doğru olabilir. İslâmi internet'i kontrol altına almak mümkün olmadığı gibi,

¹¹ <http://www.angelfire.com/wv/bulentunal>

¹² <http://www.qaradawi.net>

¹³ <http://www.ahmedhulusi.com>

¹⁴ <http://www.mihir.com>.

¹⁵ <http://members.tripod.com/~hocam/>: Bu sitede online kitap kısmından Ahmet Hulusi de dahil pek çok yazarın kitaplarını okuma ya da ücretsiz download edebilme imkanı mevcuttur.

kanaatimce gerekmez de. Birbirlerinin aynası (*mirror site*) ya da bilginin tekrarı olma ihtimali olsa da internetteki İslâmi muhtevanın artmakta olması sevindiricidir. İnternetteki İslâmi bilgiyi internete giriş maksadı açısından iki maddede ele almak mümkündür:

Medeniyet bilgi ve kültür kaynağı olarak İslam'ı araştırma konusu olarak ele alan bakış açısıyla yapılan bilgi girişi, ki yukarıda belirtilen tasnifteki her sınıfta bu kategoriye girebilecek siteler bulmak mümkündür. Üniversitelerin, eğitim kuruluşlarının bilim adamlarının, öğrencilerin kurdukları siteler arasında bu tür bilgi üreten sayfalar mevcuttur.

İkinci grup ise daha ziyade bilgiyi bu anlamda üretmeyip tüketen, kendi dindarlığını, kendince doğru bulduğu hakikatleri dünyaya ilan etme gayesiyle oluşturulan sitelerdir. Çeşitli mezhep müntesiplerinin Gerçek İslam olarak kendi mezheplerini takdim ettikleri siteler bu gurubun en çarpıcı örneklerini teşkil etmektedirler. Dürzilere, Bahailere, hatta Şiilere ait bu tarz sitelere rastlamaktayız.¹⁶ Hatta bir sitede Şia'dan müstakil bir din olarak bahsedildiği dikkatleri celb etmektedir.¹⁷

Kur'an mealleri, tefsirleri, hadis, fıkıh, akaid, lügat kitapları, farklı tarzda muhtelif sitelerde aynı muhteva ile karşımıza çıkmaktadır. Bir açıdan mahzur imiş gibi görünen İnternetteki bilginin tekrarı, kullanıcılar açısından bir avantajdır. Çünkü bütün dünyadaki kullanıcıların, mesela Yusuf Ali Kur'an Mealine ulaşmak için aynı yere bağlanmaya çalışmaları erişimi imkansız hale getirebileceğinden bu ve benzeri bilgilerin çeşitli sitelerde tekrar edilmesi erişim süratini artırmaktadır. Belki bu girişleri bir düzene koymak için, uluslararası bir *İslâmi network* kurulabilir. *Homepage*lerinin bilimsel olsun, olmasın, İslâmi muhtevalı olduğunu düşünen ve sunduğu sayfalara daha çok kimsenin erişimini amaçlayanlar bu *networke* sitelerini, sayfalarını kaydettirebilirler. Öte yandan internetteki mevcut kontrolsüz genişlemenin fırkaların fikirlerini daha serbest tarzda, kısıtlamadan ortaya

¹⁶ <http://www.shia.org>
<http://www.imamiah.org>
http://www.druze.org/main_frame_2.html
<http://www.bahauallah.net/>

¹⁷ http://www.geocities.com/~abdulwahid/ahlibay/history_of_shiism.html: Bu sitenin başlığı: "Historical Background of the Religion of Shiism" olup, Şia isminin kökeninden ve şianın tarihçesinden bahsetmektedir.

koyabilmeleri, kelâmcı ve mezhepler tarihçilerinin birinci elden fırkanın kendi görüşlerine ulaşabilmesini sağlaması açısından farklı bir önem taşımaktadır.

Ancak bu serbest ortamın bazı olumsuz tezâhürleri de kaçınılmaz haldedir. Gerçekte İslam ile alakası olmayan kimse ve kuruluşların mesela bazı Hıristiyanların aleyhte propaganda yapmak maksadıyla İslâmî muhtevalı siteler açtıkları ya da İslâmîyetle bağdaşmayacak bazı kavramların zihinlerde yer ederek İslâmın imajını kasıtlı olarak zedeleme gayretine girdikleri görülmektedir. Bu konuya örnek olarak internette yer alan ve oldukça da fazla ziyaretçisi bulunan *"the Queer Masjid for Muslim Homosexuals"* veya *"Queer Jihad"* adlı siteden bahsedilebilir.¹⁸ Sitede yayınladıkları pek çok makale ve homoseksüel cihad'a dair yayınlar yanında içinde Türk, Arap ve İranlı *"Müslüman homoseksüel"*lerin sitelerine onlarca link bulunmaktadır. Müslümanlıkla bağdaşmayacağı Kur'an'ın tavrıyla da açıkça bilinen bir davranış formunu Müslüman imajına yakıştırarak, hem Müslümanları rencide etmeyi, hem de İslâm'ın imajını zedelemeyi hedefledikleri anlaşılmaktadır.

Ancak bu ve benzeri durumlarda paniğe mahal yoktur. Zira başvurulacak mücadele yöntemi ve ortamı yine internette mevcuttur. İnternet bu bakımdan tam bir serbest piyasa ortamıdır. Onu kim daha etkin ve iyi kullanırsa mücadeleyi o kazanacaktır. İnternette fikriyyatın, farklılıkların mücadelesi ancak müsabaka yoluyla olacağından her fırkayı veya farklı görüşü internette temsil edenler kendilerini daha iyi şekilde tanıtmaya gayretine girerek daha kapsamlı *homepager*ler ile karşımıza çıkacaklardır. Bu da sonuç olarak kelâmcı ve mezhepler tarihçisine bu kanaldan mezheplere dair birinci elden daha doğru bilgiye erişim imkanı sunacağı anlamına gelmektedir.

Bu noktada herhangi bir fırkayı bu tutumundan dolayı eleştirmenin yanlış olacağı kanaatindeyim. Zira kendi mezhep ve görüşünün en doğru ve güzel olduğunu savunmak, öyle olduğuna inanmak her insanın insan olmak hasebiyle en tabii hakkıdır. Kaldı ki bu durumu Kur'an, insanın psikolojik yapısının bir unsuru olarak görmekte ve *"her hizip tuttuğu yoldan memnundur"*¹⁹ şeklinde ifade etmektedir.

İslâmın ana hedefini saptırmayı ya da Müslümanlara biçtikleri kaftana sığdırmayı hedef alan kasıtlı hazırlanmış web sayfaları gibi provokatif ve küçültücü

¹⁸ <http://www.geocities.com/westhollywood/heights/8977>

¹⁹ Mûminun, 23/53.

malzemeye karşı internette müslümanların behemehal tedbir almaları bu meydanı boş bırakmalarını gerektirmektedir. Bu sebepten bazıları tekrar mahiyetinde de olsa İnternette gittikçe artan doğru İslâmi bilgi girişi İslâmın mesajının evrenselleşmesinin teminatı sayılabilir. İslâm medeniyeti, bu mesajın bir çok kanaldan ve internetten yayılmasıyla daha da kuvvet bulacaktır.

İnternet'te itikadi İslam Mezhepleri, uzun zamandır varlık göstermektedirler. Özellikle bilgisayar ve internet teknolojisinin yaygın olduğu ülkelerdeki mezhep müntesipleri, fikirlerini ve mezhebî görüşlerini dünyaya sunmaktadırlar. İtikadi İslam mezhepleri ile İslam dairesi içinde kalan veya kalamayan, ancak İslam'dan neş'et etmiş itikadi ve siyasi mezhepleri kastediyorum. Bunları bir tasnif çabası ile yayılcı ve içe dönük olarak ikiye ayırmamız mümkündür. Görebildiğimiz kadarıyla, Yezidilik gibi içe dönük olmayan, yayılmayı ve mensuplarını çoğaltmayı hedef alan İslam mezhepleri, kendi imkanları ile orantılı olarak internette varlık göstermektedirler.

İnternet arama makinelerinden ikisini kullanarak yaptığımız tarama sonucunda, Yezidilik, internette varlık göstermemektedir.²⁰ Bunun, müntesip kazanma gayretinde olmayan içedönük yapısından kaynaklanmış olması muhtemeldir. Arama makineleri, kendilerine site sahiplerince kaydedilen web adreslerini verebilmektedir. Bu sebepten birden fazla arama makinesiyle yapılan arama daha sağlıklı sonuç vermektedir. Yezidiliğe mukabil internette en etkin mezhep, (kendilerine göre din) Bahailik'tir. Bahailik internette büyük bir hızla etkinliğini artırmaktadır. Bir sene kadar önceki aynı arama makinesi ve aynı anahtarla yapılan araştırmada 90 000 civarında site bulunurken Eylül 1999 itibarıyla 135 000 siteye ulaşmıştır. Bu durum Dürzilik için de benzerlikler arz etmektedir. Farklı anahtarlarla Şia için yaptığımız taramalarda Bahailik ve Dürziliğe nazaran son derece az miktarda siteye erişebilmekteyiz. Bunun sebepleri arasında İran'da internet kullanımının kısıtlanması zikredilebilir.

²⁰ Arama makinelerine verilen anahtar terimin isabetine göre çıkan link miktarı artıp eksilme gösterebilmektedir. Mesela *Vehhabi* anahtarı ile çıkan site listesi *Wahhabi* anahtarı ile aynı olmamaktadır. Kaldı ki Vehhabiler kendilerine Vehhabi denmesinden hoşlanmamakta, Muvahhidun denmesini istemektedirler. Her Müslüman firkanın kendisini birer muvahhid olarak görmesini de normal karşılamamız kaydıyla internette mezhepleri araştıran kimsenin isimlere dikkat etmesi gerekmektedir. Her geçen dakika *internet külliyatına* yeni siteler, sayfalar eklendiğini de göz önünde bulundurarak, yine de çıkan sayıların bir fikir verebilecek mahiyette oldukları söylenebilir.

Mezhep	Arama makineleriyle erişilen site adedi (Altavista ve Hotbot ²¹ ile Eylül 1999 itibarıyla)
Şia, İsna-şeriyeye, İmamiyye	513
Vehhabilik	796
Haricilik	220
İbadilik	163
Ahmediyye (Kadriyanilik)	251
Taliban (hareketi)	22330
Yezidilik	0
Nusayrilik	70
Babilik- Bahailik	135240 (hotbot ile 9930 site)
İsmaililik, Batnilik, Karmatilik	265 - 20 - 5
Dürzilik	3628
Eş'arilik	325
Matüridilik	111
Ehl-i Sünnet	73150
Mutezile	8
Alevilik	197

Bir başka durum da mezhep adını kullanarak yaptığımız bazı taramalarda mezhep mensubu olmayanlarca hazırlanmış sayfalara da erişim sağlanmaktadır. Ehl-i Sünnet ya da İslam anahtarıyla yapılan taramalarda da bazı mezhep müntesiplerinin

²¹ <http://www.hotbot.com>

sayfalarına rastlanabilmektedir. Mezhepler tarihi araştırmalarında, kaynakların ince bir elemeye tabi tutularak değerlendirilmesi gerekmektedir.²² Bir mezhepler tarihi ve Kelâm kaynağı olan İnternette²³ de durum çok farklı değildir. Ancak tek farkla, internette mezhep müntesibinin kendi sözünü kendi ağzından derhal işitme imkanı da mevcuttur. Yanlış tanıtma kötöleme ve aleyhte propaganda faaliyetlerine çok kolay ve çabuk cevap verme tashih etme ve karşıt faaliyette bulunmak da mümkündür. Mesela Taliban Hareketi ile ilgili bilgi bulunan 22330 site bulunmaktadır. Haricilik, İbadilik, Vehhabilik taramalarında çok az siteye ulaşılırken Taliban hareketi²³ için bu kadar fazla link verilmesinin anlamını dünya medyasının ilgi odağı olmasında ve hareketin güncelliğinde aramak lazımdır. “Ehl-i Sünnet” anahtarıyla çıkan 75000 kadar link de diğer anahtarlarda olduğu gibi tamamen Ehl-i Sünnet’in itikadi görüşlerini ele almak maksadıyla oluşturulmuş sitelere ait değildir. Matürüdidlik Eş’arilik Mutezile gibi konularda listelenen az sayıdaki sitede de daha ziyade bilimsel olarak bu konuların ele alındığı adresler, makale ya da yayınlar bulunmaktadır. Kendilerine özellikle “ehl-i tevhid” ya da “muvahhidun” ismini veren fırkalar arama makinelerince ayırt edilmeden aynı listede verilmektedir. Böyle bir aramada *Altavista*²⁴, Dürziler ile Vehhabileri birlikte listelemektedir. Burada iř yine araştırmacının bilgi ve maharetine kalmaktadır. Mezhepler Tarihi ve Kelâm araştırıcısının en önemli meselelerinden biri olan kaynakların belli bir metot çerçevesinde köklü bir tenkide tabi tutulması, mezkur bilim alanları için birer kaynak olan internet için de aynı tarzda gerçekleştirilmesi gereken bir husustur. □

²² Bkz. Fiğlalı, E.R., “Mezhepler Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler”, Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu, 369-382, İzmir 1985.

²³ Msl.Bkz. <http://www.afghan-web.com/politics/taliban.html>

²⁴ <http://www.altavista.digital.com>